

Odras slavenske mitologije na hrvatskoj usmenoj književnosti i običajima

Tuškan, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:028949>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Petra Tuškan

**ODRAZ SLAVENSKE MITOLOGIJE NA
HRVATSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI
I OBIČAJIMA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

Petra Tuškan

**ODRAZ SLAVENSKE MITOLOGIJE NA
HRVATSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI
I OBIČAJIMA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Marinko Vuković

Zagreb, 2019.

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Običaji	2
2.1. „Munjin kamen“	2
2.2. Najvažniji bogovi slavenske mitologije	4
2.3. Zamjena poganskih bogova kršćanskim svetcima	5
2.4. Život Perunove djece prikazan najvažnijim običajima	6
3. Karakteristike hrvatske usmene književnosti i folklorni oblici	9
3.1. Slavenska mitologija u obrednim pjesmama	11
4. Zaključak	13
5. Literatura	14

1. Uvod

Bajoslovlje¹ ili mitologija nepresušno je vrelo pitanja i interesa kako za znanstvenike, tako i za laike. Ono što je pobudilo moj interes na ovu temu jest hijerarhija koja se, usudila bih se reći, preklapa u različitim mitologijama i religijama. Uzmimo kao primjer kapitolijsku trijadu, odnosno tri vrhovna božanstva, u rimskoj mitologiji u usporedbu sa Svetim Trojstvom u kršćanstvu koje predstavlja tri božanske osobe u jednom Bogu. Nadalje, islam, kao i kršćanstvo, njeguje vjeru u jednoga Boga ali, i u učitelja / proroka koji u svakoj od religija dobiva zasebno značenje. Usporedbom religija i mitologija mogli bismo naći bezbroj sličnosti, što bi svakako bila tema za sebe. Shodno tome, ideja je ovoga završnoga rada napraviti poveznicu današnjih hrvatskih običaja i narodnih pjesama sa slavenskom mitologijom koja je bila zastupljena na području Hrvatske mnogo prije kršćanstva. Hrvatski narod mnoga svoja kulturna i običajna obilježja duguje kršćanskoj crkvi zapadnog obreda kojoj pripada još od 9. stoljeća. No, jesu li svi obredi, blagdani ili rituali koje kao katolici njegujemo nužno kršćanski ili iza njih stoji nešto dublje i kompleksnije? Isto pitanje postavio je i Vitomir Belaj u svom djelu *Hod kroz godinu*: „Promislimo: nisu li možda neki od naših lijepih kršćanskih običaja izrasli na praznovjerju, nemaju li oni magijsku podlogu, nisu li – usprkos našem subjektivnom osjećaju – barem dijelom ne samo po podrijetlu nekršćanski, nego su sačuvali, neprepoznate, značajke koje su u suprotnosti s pravim kršćanskim nazorom? Nismo li, posve nesvjesno, baštinili, zajedno s običajem, i ponešto od nekršćanskih shvaćanja?“ (Belaj, 1998: 9). Nepravедno se zanemaruje pozadina odnosno slavenska mitologija koja je na našim područjima bila uvriježena stoljećima prije kršćanstva. Zasiurno je nemoguće vjerovanja, obrede i pučke pjesme u jednome trenu posve zaboraviti i okrenuti se novima. „Narodu se ne može tek tako, odjednom, vladarskom odlukom, vjera otaca i praotaca iščupati iz duše.“ (Katičić, 2017: 14). Nadalje, kršćanstvo se kod slavenskih naroda javlja dosta kasno, odnosno u narodima koji govore romanskim, keltskim ili germanskim jezicima kršćanstvo je mnogo starije i mnogo prije afirmirano za razliku od slavenskih i baltičkih naroda. Vjerojatno je da je slavenska mitologija na hrvatskom tlu ostala veoma živa, ali je nakon 9. stoljeća pomiješana s kršćanstvom koje je kroz stoljeća postalo sve dominantnije i

¹ Bajoslovlje je hrvatska inačica riječi mitologija koja je grecizam. „Bajoslovlje je, dakle, *slovo o basnama*, razumski govor o pripovijedanju o bogovima.“ (Belaj, 1998: 16).

zadobilo snažnu i nezamjenjivu ulogu i samim time slavenske korijene potisnulo dublje u prošlost.

2. Običaji

Pretkršćansku dimenziju u običajima najlakše je uočiti ako isti ili barem sličan običaj pronalazimo kod drugih slavenskih naroda. Ti su se običaji, koji traju od vremena dok su sva slavenska plemena živjela zajedno u svojoj pradomovini, uspjeli održati do današnjih dana. Njih je svakako najlakše prepoznati kao takve, no nema ih mnogo. Također, u rekonstrukciji nam pomažu toponimi, a najmanje se možemo osloniti na arheološke ili pisane nalaze jer treba uzeti u obzir da govorimo o barbarskim narodima koji uglavnom ne poznaju pismo (Belaj, 1998: 12, 31, 57). Radoslav Katičić skreće pozornost na to da su u našoj toponimiji u Hrvatskoj dva vrha koji se zovu Perun, u Bosni i Hercegovini još dva, jedan poluotok Veles i morska uvala istoga imena, dva brda po imenu Velež, i položaj Mokošica, kojemu je ime prešlo i na naselje, te Mukoša kao ime brda i gradskog predjela u Hercegovini, pa su tako pouzdano potvrđena imena najvažnijih bogova slavenske mitologije (Katičić, 2017: 3). Nadalje, običaj možemo objasniti kao obred koji je izgubio svoj teološki značaj. Hrvati su po samom prihvaćanju kršćanstva postali kršćani, ali su i dalje vjerovali u svete mitove, sveta mjesta i obrede o kojima su ih još do jučer učile majke. Stoga ne čudi da su ljudi potajice i dalje vršili poganske obrede koji su s vremenom postali narodni običaji, a kao takve su ih prihvatili i svećenici (Katičić, 2017: 14). „...obredi, kada izgube svoju teološku interpretaciju, prestaju, doduše, biti obredima, no, ljudi ih i dalje izvode a mi to zovemo običajem. Puk često više i ne zna točno čemu neki običaj služi. Prisutno je samo neodređeno uvjerenje da to mora tako biti, da je to red. Mitska pozadina je zaboravljena, religijski sustav je ugašen.“ (Belaj, 1998: 87).

2.1. „Munjin kamen“

Jedan od običaja čije tragove nalazimo donedavno, a gore je spomenut, koji se pojavljuje i kod nas i kod susjednih slavenskih naroda jest običaj čuvanja kamena u kući za koji se vjeruje

da je munja u obliku kamena. Belaj počinje s pričama iz varaždinskoga kraja, no na isti običaj nailazi i u susjednoj Sloveniji gdje je na području Štajerske prikupljeno najviše etnografskih podataka. Prikupljeni dokazi i priče iz Hrvatske uvelike su siromašniji od onih iz Slovenije, no važnost je u tome da su identični. Sličan običaj poznat je i Poljacima, Bjelorusima, Ukrajincima, Bugarima, Rusima, Srbima, pa i Nijemcima, starim Rimljanima, narodima na Skandinavskom poluotoku, Mađarima, nadalje ta vjerovanja sežu sve do Indije, Kine, Indonezije, Sjeverne Amerike. „Riječ je o vjerovanju zastupljenu kod najrazličitijih naroda skoro po svem svijetu. Stari Slaveni nisu bili njegovi ekskluzivni vlasnici, baštinili su ga još iz praindoeuropske zajednice koja se raspala najkasnije u četvrtom tisućljeću prije Krista, a i ona ga je dijelila s brojnim drugim starim etničkim skupinama.“ (Belaj, 1998: 94). Kada govorimo o slavenskim narodima, kod većine je vjerovanje vezano uz kamen jednako, kao i izraz, odnosno naziv. Belaj naglašava da upravo ti pokazatelji upućuju na odjek zajedničke praslavenske predaje koja traje od vremena prije 5. – 6. stoljeća kada se praslavenska zajednica raspala, pa sve do novijeg doba. No, što taj „kamen“ u biti jest? To je munja koja se može iskopati iz zemlje i kao takva biti svojevrsna amajlija. U slavenskoj mitologiji postoji vjerovanje o bogu Perunu koji je *gromovnik*, te su munja i grom njegovo glavno oružje. Njemu je u opreci bog zemlje, vode i podzemlja Veles. Velesov simbol je često zmaj ili zmija. On je pandan kršćanskom vragu. Perun gromovima pokušava ubiti Velesa na zemlji. Kada pukne grom ili munja u zemlju, ona nakon određenog broja godina, često se spominje 7 ili 9, iziđe na površinu u posebno oblikovanom kamenu. Vjerovanje koje danas postoji samo u izreci da grom ne udara dva puta na isto mjesto u prošlosti je bilo doslovno. Stoga su se ljudi dosjetili uzeti „munjin kamen“ kao amajliju i držati ga na mjestima koja su htjeli sačuvati od groma. Dokazano je da su ti tzv. „munjini kameni“ zapravo kamenodobne sjekirice (Belaj, 1998: 88-98). Ako su se „munjini kameni“ kao amajlije uspjeli održati do novijeg vremena, postavlja se pitanje kako je nešto „pogano“ i pretkršćansko uspjelo stoljećima preživljavati u kršćanskom okruženju i kršćanskoj državi? „Odgovor leži u činjenici da se u slavenskih naroda, do u naše dane izrazito seljačkih, stara pretkršćanska seljačka vjera u vjerničkoj životnoj praksi nije sukobljavala s kršćanskom nego je bila shvaćena kao njoj komplementarna. Kršćanstvo je, doduše, objasnilo seljaku kako treba zamišljati život u Kraljevstvu Božjem, pa i to kako da oblikuje svoje etičko biće da bi mogao koristiti Isusov spasiteljski čin, no, za tijek seljačke gospodarske godine ostala je stara, na tom području kršćanstvu daleko „nadmoćnija“ seljačka vjera sa svojim obredima za plodnost i dalje nadležnom. Kršćanski je svećenik, doduše, znao propovijedati mnogošta o onome svijetu, no,

pri sučeljavanju s mitskim objašnjenjem prirodnih zbivanja morao je nužno zakazati.“ (Belaj, 1998: 120-121).

2.2. Najvažniji bogovi slavenske mitologije

U slavenskoj mitologiji najvažnija su dvojica velikih bogova koji su u vječnom dvoboju. Bog Perun, tzv. *gromovnik* i Veles. O njima možemo naći mnogo zapisa u ruskoj kulturi. Upravo iz tih zapisa saznajemo da njih dvojica predstavljaju dva suprotna sloja društva, pa se tako i njihovi kipovi grade na suprotnim lokacijama. Perunov kip ili svetište će uglavnom biti na gori, nad vodom, dok će Velesov kip ili svetište biti u podnožju gore uglavnom uz vodu. Perun predstavlja kneza i njegove vojnike, oružje, rat, smrt oružjem. On je bog koji obitava i djeluje iznad zemlje. No, ne na način kao što to čini kršćanski Bog. Perun je na nebu, ali i dalje u granicama našeg svijeta. S druge strane Veles se nalazi pod zemljom i u vodi. Predstavnik je podanika, seljaka i pastira, njegov imetak je stoka. Uz njega se veže smrt uzrokovana bolestima (Belaj, 1998: 46-51). „Simpatije puka kao da su na Perunovoj strani. To se može objasniti time što su živi ljudi, kao i Nebesnici, smješteni u ovaj svijet, a Veles je gospodar svijeta mrtvih. Živi se boje smrti. U kršćanskoj interpretaciji Veles se stoga lako izjednačio s Vragom u Paklu. No, to nas ne smije zavesti na pomisao da je Perun predstavljao dobroga, a Veles zloga boga. Oba su bila čovjeku opasna, no, od obojice je mogao imati i koristi.“ (Belaj, 1998: 87).

Najvažnija ženska figura među vrhovnim božanstvima je Mokoš. Nju možemo zateći na rubu sela gdje se moče lan i konoplja. Mokoš je tkalja i prelja. Ona je Perunova žena, premda postoje teorije da mu je bila nevjerna. Njezin ljubavnik bio je Veles, zbog čega moguće Perun i Veles dolaze u sukob. Kult Mokoši održao se dugo u srednjem vijeku, osobito među ruskim ženama, među seljankama i plemenitašicama (Katičić, 2017: 127-134).

Perun i Mokoš imaju mnogo djece, no dvoje najvažnijih su sin Jarovit/Jarilo i kćer Mara, kasnije Morana. Njih dvoje imaju važnu ulogu u godišnjem ciklusu rodosti, stoga o njima i znamo najviše. Uz njih se veže pojam incestne *svete svadbe*. „Ta svadba u kojoj se sjedinjuje najbliži rod: brat i sestra, najsnažniji je obredni izraz spasonosne rodosti.“ (Katičić, 2017: 167). Jarila je još kao dijete oteo Veles i odveo u svoj podzemni svijet i odgojio ga kao svojega sina. Jarilo u proljeće dolazi izdaleka, odnosno podzemlja, i oslobađa vegetaciju. On se tada ženi s Marom, a nije ni svjestan da mu je ona zapravo sestra (Katičić, 2017: 165–195).

Radoslav Katičić je u svom članku *Čudesno drvo* na osnovu folklornih pjesama sačuvanih do danas, pretežito iz Rusije, uspostavio sliku „Čudesnog drva“ koje starim Slavenima metaforički predstavlja svijet. „Drvo svijeta“ je sastavljeno od tri dijela. Vrh je suh i na njemu raste, umjesto lišća, zlatne rese. Tamo se nalazi orao ili sokol. Na sredini stabla su grane oko kojih lete razjarene pčele. Na dnu stabla, kod korijena izvire voda, a u njoj se nalazi kuna. Kraj vode se nalazi kamen, a uz njega ležaj u kojemu možemo zateći ili mlade ljubavnike ili zmaja. Zmaj kolutajući uz deblo sve do vrha pokušava napasti gnijezdo i ptiće sokola ili orla. No, ne uspijeva. Tri dijela stabla predstavljaju nebeski, zemaljski i podzemni dio. Sokol ili orao je simbol Peruna, a zmaj, naravno, Velesa (Katičić, 2005: 47).

2.3. Zamjena poganskih bogova kršćanskim svetcima

Jedna vrlo zanimljiva pojava jest zamjena poganskih bogova sa svetcima u kršćanstvu. U vrijeme dvovjerja² počeli su se umjesto imena i likova bogova i božica stare vjere uzimati pojedini kršćanski sveci i svetice na osnovu nekih bitnih zajedničkih osobina i značajki. Umjesto Peruna *gromovnika* može se pojaviti sveti Ilija ili prorok Ilija, uz čije ime često nailazimo na titulu *gromovnik*. Osim Ilije umjesto Peruna se spominju i drugi sveci, često arhanđeo Mihovil, vojskovođa vojske nebeske, koji je prema Bibliji kopljem ubio zmaja, pa ga je po tome lako povezati s Perunom. Kao zamjena može se pojaviti i sveti Vid ili sveti Juraj, a i drugi sveci uz koje se veže vojnička priroda. S druge strane, umjesto Velesa, drugoga velikog boga i Perunova protivnika, javlja se sveti Nikola, često i sveti Blaž, a u Dubrovniku sveti Vlaho. U kršćanstvu uz Boga, najvažnija je ženska figura Djevica Marija, Bogorodica. Ona je kršćanski oblik božice Mokoši, tzv. velike Majke. U slavenskoj mitologiji postoji jedan zanimljiv bog kojega u kršćanstvu možemo poistovjetiti s mnogo različitih svetaca. To je mladi bog Jarovit. On u proljeće dolazi izdaleka i donosi proljetno zelenilo i bujnu rodnost. Prva asocijacija u kršćanstvu je sveti Juraj. Jarovit ili Jarilo je sin jednog od glavnih bogova – Peruna i velike Majke – Mokoši. Jarilo rano odlazi u tuđinu, a nazad se vraća u proljeće kada se vjenčava sa svojom sestrom. Njegova sestra nema ustaljeno ime, već fleksibilno, tj. ovisno o kraju. U našim krajevima je dobila tipično ime Mara ili Marica. Katičić navodi da je praslavenski korijen tog imena bio u jednoj etapi također Mara, a drugoj

² Radoslav Katičić navodi kako su taj termin prvi osmislili i koristili ruski crkveni pisci u svojem književnom jeziku. To je pojava kad je čovjek paralelno i kršćanin i slavenski pogan, odnosno baštini vjeru otaca i novopridošlu vjeru koju nameće država (Katičić, 2017: 14, 15).

etapi gdje mlada Mara ostari postaje Morana³. Nadalje, osim svetog Jurja, Jarilo može biti i sveti Ivan. „Smjena svetih Juraja i Ivana kao kršćanskih predstavnika boga Jarila nije proizvoljna. Ona dolazi odatle što su se običaji koji potječu od obreda njegova proljetnog kulta u slavenskoj narodnoj tradiciji pretežito vezali za dva kršćanska blagdana, za Jurjevo i za Ivanje. Ta dva blagdana kalendarski su smještena u razdoblje između prvog tjeranja trave i lišća i žetve, u uzlaznom luku godišnje vegetacije i rodnosti. Po tome su bila osobito prikladna da se oko njih nakupe narodni običaji koji potječu od obreda što su izvorno bili posvećeni bogu koji se štovao kao nositelj i donositelj toga dvojega.“ (Katičić, 2017: 18). Shodno tome sveti Juraj i sveti Ivan su povezani s Jarilom po tome što njihovi blagdani padaju u početak rasta trave i sjetve – sveti Juraj i početak žetve – sveti Ivan Krstitelj (Katičić, 2017: 165–195).

Postupak zamjenjivanja, gore opisan, u službenoj literaturi zove se *interpretatio christiana*. „Ono malo što, kako danas stvari stoje, možemo pouzdano saznati o svojoj staroj vjeri zasnovano je uglavnom na takvim zamjenama i zamjenjivanjima, ...“ (Katičić, 2017: 18). Katičić nadalje navodi kako su se stari bogovi, svaki pojedinačno, preslikali u danas priznate svetce i njihove blagdane. Vjerovanja o slavenskim bogovima u nekim kulturama, kao na primjer kod Rusa, su se mnogo dulje održala. Moguće je da su se i do današnjih dana održala u nekim područjima. „Kod nas je ostalo samo vjerovanje u vile i druga čudesna bića, a stari su bogovi potpuno zaboravljeni. Mnogi su stari obredi postali narodni običaji, godišnji i životni. Održali su se do danas, prekrojani i preoblikovani, često razdrobljeni kao ophodi, krijesovi, žetvene svečanosti na polju i gumnu, svadbene običaji, karmine, poklade itd. Bilo je dosta da u svemu tome prestanu biti prepoznatljivi obredi stare vjere, da postanu bezazleni narodni običaji, pa da zavlada dubok stoljetni mir. Tako je kod nas već dugo.“ (Katičić, 2017: 49).

2.4. Život Perunove djece prikazan najvažnijim običajima

Stara godina u Slavena završava 25. prosinaca, na dan kada počinju svečanosti prije Nove godine. Taj datum je sasvim individualan i nije takav u drugim kulturama, a ima povezanosti s praslavenskom godinom. Kod starih Slavena godina se uglavnom dijelila na dva dijela, zimski i ljetni. Uz prelazak iz jednog dijela godine u drugi vezani su mnogi običaji. Važan posredni

³ Mara je mlada, neiskvarena djevojka koja se udaje za brata. Ona kasnije postaje zla, stara i osvetoljubiva i tada dobiva ime Morana. U pučkoj usmenoj tradiciji vezuje se uz zlo mitsko biće Moru (Katičić, 2017: 188).

dokaz za proljetni početak godine u Slavena je *interkalarni* odnosno prijestupni mjesec koji služi za usklađivanje lunarne godine sa solarnom. To je umetanje jednog cijelog mjeseca uglavnom nakon ožujka. On se pojavljuje nakon svake pune tri godine, a takav sličan oblik zadržao se i danas u vidu prijestupnih godina. Kad govorimo o početku slavenske godine nailazimo na tragove da ona počinje 1. ožujka, a obilježava ju se krjesovima i maskiranjima. "To je dovoljno za zaključak da je drevnim Slavenima godina doista počinjala u rano proljeće, negdje početkom današnjeg ožujka. Budući da je novogodišnji dan bio pomičan (urario bi po 11 dana u odnosu na astronomsku godinu da bi se nakon tri godine vratio natrag na ishodište), nije moguće, a nije ni potrebno utvrditi njegovo točno mjesto u današnjem kalendaru." (Belaj, 2007: 164). S vremenom je umjesto proljetnih "novih godina" tradicija prebačena na proljetne blagdane a obilježavanje Nove godine pomiče se na 1. siječnja, no, kod istočnih Slavena proljetni početak godine se zadržava znatno dulje nego kod zapadnih. Danas je obilježavanje blagdana svetog Jurja tradicijski najbližnije kao što su nekoć bile proljetne „nove godine“. Uz svetog Jurja se veže puno slavenske tradicije, a i vremenska blizina Uskrsa mu pridaje na važnosti. Kronološki: Uskrs, sveti Juraj, pa nedugo zatim sveti Ivan su tri najvažnija proljetna blagdane uz koje se veže živa tradicija stara tisućljećima.

Kolendice su pjesme koje su pjevali koledari obilazeći selo nakon početka Nove godine. Kolenda fonološki vuče korijene iz grčkog jezika gdje kalenda znači početak mjeseca. U Hrvatskoj su kolende dobro održane posebice na jugu, u Dalmaciji, ali može ih se pronaći i na drugim mjestima. Neke od kolendica su u puku zadržane do danas, ako ne u cijelosti, barem nekolicina stihova. Koledari simbolično predstavljaju Velesove izaslanike koji s pjesmom dolaze pred Perunovu kuću u nadi da će izvesti, a možda i oteti Perunova sina Božića koji je rođen na Novu godinu. Sin Perunov često je u pučkim pjesmama nazivan *mladim Božićem*. U nekim slavonskim koledama jasno je naznačeno da je taj *mladi Božić* zapravo mladi Bog. Iz ovoga možemo uspostaviti usku vezu jednog od dva najveća kršćanska blagdana s poganskim simbolima. Bor ili jelka, danas glavni simbol Božića, u tom poganskom običaju ima vrlo negativnu konotaciju. Naime, Perun je u dvoru imao bor i kraj bora su Velesovi ljudi uspjeli oteti mladoga boga i odvesti ga u Velesov podzemni svijet, odnosno zemlju mrtvih. Iz tog vjerovanja proizlazi običaj da seljak ne smije u dvorište posaditi bor ako želi imati muško potomstvo. Iako je to bilo dosta živo vjerovanje u spisima se ne pojavljuju opisi Božićeva odlaska u svijet mrtvih, ali s druge strane postoje opisi Božićeva povratka u svijet živih koji se oslikavaju u jurjevskim ophodničkim pjesmama. Juraj postaje simbol Peruna, a u nekim dijelovima čak i sina mu Božića koji ubija zmaja Velesa.

Dolazak svetog Jurja koji je prekretnica proljetne godine označava rodnost njiva. Juraj nema slučajno epitet "zeleni", on je u obrednom prikazu bog vegetacije. U slavenskoj mitologiji se uz Jurja veže motiv incesta i svadbe gdje se on ženi svojom sestrom Marom, kao što je već gore spomenuto. Objašnjenje te svadbe pronalazimo u nekim tekstovima iz kojih se da zaključiti da je Veles mladog boga Božića nakon što ga je oteo odgojio kao svog sina, stoga je jedino tako božanski odgojen mladić Božić/Juraj mogao oženiti Perunovu kćer Maru. Ukratko Uskrs je simbol Jurjeva povratka iz mrtvih, a Jurjevo je simbol rođenja mladog Boga tj. početak Nove proljetne godine (Belaj, 1998: 136 – 246). Vezano uz ta dva blagdana postoji jedno vjerovanje koje se zadržalo dugo nakon nestanka slavenske mitologije. "Poznato je da je kršćanski blagdan Uskrs pomičan. On pada na prvu nedjelju po prvome uštapu u proljeće, iza proljetnog ravnodnevlja (21. ožujka). Ovisno o uštapu, Uskrs se može pomicati sve do 25. travnja. U Sloveniji su vjerovali da to može donijeti samo nesreću. Poganska godina takvog pomicanja nije poznavala (nema za to nikakvih indicija). Prihvatanjem kršćanske godine stvorena je, dakle, mogućnost da Uskrs, radi svoje pomičnosti, padne na Markovo, i z a Jurjeva! To pak znači da je u tom slučaju vrijeme postavljeno na glavu: prvo dolazi dan kada se ugrabljeni sin vraća iz Velesova svijeta, a dan nakon toga on bi se tek trebao roditi! Takva godina nipošto ne može biti urednom. To nije *reda put*. U njoj neće biti božjeg blagoslova. Ne vjerujete? Provjerite: posljednji se puta Uskrs poklopio s Markovim godine 1943." (Belaj, 1998: 188)! Niko Kurent pronalazi staro proročanstvo koje to potvrđuje. "Kada će Marko dati Uskrs (tj. Uskrs biti na Markovo), sav će svijet *jao si ga vikati*." (Belaj prema Kurent, 1998: 188).

Najvažniji ljetni blagdan u većem dijelu Europe je Ivanje 24. lipnja, inače dan koji slijedi malo nakon ljetnog solsticija 21. lipnja. Ključno obilježje tog blagdana je ivanjski krijes. Još dok je krijes gorio, ljudi su ga preskakivali, a preko gorišta su drugoga dana tjerali stoku. To su činili iz uvjerenja da će time poboljšati zdravlje. Jedna stara predaja kaže da se za Ivanje treba okupati u nekoj vodi blizu sela. Shodno tome u Dalmaciji je Ivanje dobilo ime sveti Ivan Kupavac. Iz mnogih tekstova se da iščitati uska veza Jurja i Ivana koju sam već spominjala. Juraj postaje Ivan. To je dakle ista osoba! U Ivanjskim tekstovima skriva se taj mitski vrhunac odnosno svadba dvoje ljudi. Na Jurjevo se Mara i Juraj upoznaju, na Ivanje se Mara i Juraj tj. sada Ivan spajaju. Njihov život odgovara godini dana, odnosno običaji kroz godinu zapravo prate važne događaje njihova života. Oni se svake godine rađaju, žive i na kraju umiru. Često je smrt boga vegetacije Jurja vezana uz doslovnu smrt vegetacije tj. žita. Pa tako i lik Mare kroz godinu mijenja svoje obličje. Prvo je mlada, lijepa, neiskvarena

djevojka koja se sprema postati supruga. U slavenskoj mitologiji u nekim tekstovima Juraj je okarakteriziran kao nevjerni muž, zbog čega nekoć dobra i mila Mara postaje stara, zbog ljubomore ogorčena, i osvetoljubiva Morana. Morana, odnosno danas češće Mora još uvijek je živa u pučkim usmenim vjerovanjima. Vjeruje se da je to zla žena koja u noći može promijeniti oblik, sletjeti čovjeku ili životinji na prsa, najčešće se u pričama pojavljuju djeca, te ih „moriti“ i pritiskati dok ne ostanu bez zraka (Katičić, 2017: 165- 189).

Dakle, kroz godinu možemo pratiti rođenje božanske djece, njihov povratak i pobjedu nad smrti, potom slijedi njihovo vjenčanje i razorni brak, te na samom kraju i njihova smrt koja je uglavnom simbolično smještena na kraj zime. Kada godinu tako postavimo dolazimo do početnog datuma Nove godine negdje u proljeće koji sada ima smisljeno značenje.

3. Karakteristike hrvatske usmene književnosti i folklorni oblici

Među prvima koji pridaje znanstvenu vrijednost usmenim tekstovima jest Jakob Grimm (1785 – 1863). Poznatiji je kao autor bajki, zajedno s bratom Wilhelmom. Pokazao je da su tekstovi usmene književnosti savršeni za proučavanje pretkršćanske vjere, a osobito za one narode u kojima nema mnogo ili uopće sačuvanih starih svetih tekstova. Na temeljima usmene književnosti Grimm uspješno izrađuje sintezu njemačke pretkršćanske mitologije. Njegova metoda ponukala je istraživače u drugim narodima da se na jednak način posvete starini svog naroda. Stoga u slavenskoj filologiji nailazimo na pojam Grimmova škola koja na našim prostorima ima velik značaj i ugled. No jedan propust Grimmove škole bio je taj što su i Grimm i sljedbenici smatrali da je stari sveti tekst u usmenoj predaji očigledan, ali to nažalost nije tako jednostavno. Stari sveti tekst je potrebno, uz pomoć usmene predaje, rekonstruirati, a nipošto uzeti doslovno (Katičić, 2017: 2).

Folklorne oblike koje nalazimo u Hrvatskoj dosta su obilježile povijesne državne tvorevine i susjedni narodi. No, nisu samo susjedski dodiri osebujno obilježili lokalnu tradiciju nekog kraja u Hrvatskoj, ponekad se likovi i motivi prenose na puno većim udaljenostima i pritom dobivaju novo obličje. Jedan primjer je, u našoj kulturi dobro poznati,

epski junak Kraljević Marko⁴. On je prvenstveno i povijesno vezan uz makedonsku, bugarsku i srpsku junačku poeziju, no u međusobnim dodirima s tim kulturama počeo se pojavljivati i u hrvatskim deseteračkim pjesmama i pričama. Deseteračka junačka epika na području Južnih Slavena nema konkretnih granica, već je srodna svim narodima na ovim područjima. Hrvatske junačke pjesme su bliske bosanskim, srpskim ili crnogorskim pjesmama (Bošković – Stulli, 2000: 154).

Oblici koji opstaju od davnina pa sve do danas zahvaljuju to svojoj funkciji, odnosno oni su po funkciji estetski, obredni, magijski, odgojni, poučni itd. Folklorni oblik mora biti na neki način izniman da bi ga zajednica upamtila i pričom prenosila s koljena na koljeno. Dugoročnim prenošenjem tih oblika oni postaju dio tradicije, tj. folklor (Jakobson i Bogatirjov, 1971: 32). U vrijeme kada su pismeni ljudi bili prava rijetkost, usmena književnost je bila na svom vrhuncu. Ljudi su imali potrebu za umjetnošću, a priče, pjesme i ostale književne oblike koje su smislili nisu mogli trajno zapisati, pa su ih prenosili od usta do usta, s koljena na koljeno. „Umjesto da čitaju knjige i odlaze u kazališta, oni su imali svoje običaje, svoje pučke predstave, imali su pjesme što su se pjevale u kolu ili uz gusle, a pričale su se i priče. Sve su to oblici usmene narodne umjetnosti.“ (Bošković – Stulli, 1960: 6). U tim se folklornim oblicima – pričama, pjesmama u kolu, pjesmama uz gusle – mogu pronaći fragmenti iz slavenske mitologije, dakako prikriveni. Može se naslutiti samo struktura. To nam pokazuje poskočnica iz Luke na otoku Šipanu koja se pjeva na dan sv. Vida, sv. Ivana ili sv. Petra i Pavla. U toj pjesmi imamo neke fragmente iz slavenske mitologije: *Ivu na konju*⁵ i *Maru* koja ima *devetero braće*:

*«Ide Mare na vodicu,
Za njom Ivo na konjicu,
l'jepoj Mari govorio:
«Dočekaj me dušo Mare!
Imam s tobom govoriti.»
Govori mu l'jepa Mare:
«Ne mogu te dočekati.*

⁴ Motiv Kraljevića Marka poznat je u predajama s poznatim međunarodnim sižeom o skrivenom usnulom junaku, koji će jednoga dana ustati i osloboditi svoj narod. U južnoslavenskim, što znači i hrvatskim inačicama obično se pritom misli na turski jaram. No, ovu priču o Kraljeviću Marku možemo zateći i u Istri gdje turska opasnost nije bila aktualna kao u istočnijim i južnijim hrvatskim krajevima, pa se ovdje ta priča malo drugačije adaptirala (Bošković – Stulli, 2000: 154).

⁵ *Ivo* kao supstitut za *Jurja/Jarila*

U dvoru mi devet braće, ...»

(Murat, 1996: 549, 576-577).

Možda je i slika uspavanog junaka Kraljevića Marka iz usmene književnosti koji će ustati jednoga dana i osloboditi narod o tuđinskog jarma, usporediva na razini strukture s Jurjem / Jarilom koji ustaje svakog proljeća i «oslobađa» prirodu od snijega i leda, smrti?

3.1. Slavska mitologija u obrednim pjesmama

Kao što je gore već spomenuto, odlazak Jarila u podzemlje nije opisan, to znanstvenici naslućuju samo kao mogućnost, ali je zato njegov povratak opisan u mnogim jurjevskim ophodničkim pjesmama. Jurjevo je ljudima bilo izuzetno bitno jer označava početak prvih seljačkih radova izvan kuće. Uz taj dan vezani su običaji koji su danas poznati samo u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i dijelovima Slovenije. „Jedan od najslikovitijih i najistaknutijih naših običaja o Jurjevu jurjevski su ophodi sa *zelenim Jurjem*.“ (Belaj, 1998: 172). Danas su jurjaši djeca koja obilaze selom, pjevaju pjesme i skupljaju darove. Jedan je sav zamotan u zelenje ili nosi zelenu granu. Žene otkidaju od njega grančice i nose ih u kuću. Na kraju jurjaši podjele dobivene poklone i pogoste se. Prije su to umjesto djece bili mladići i taj je običaj bio veoma važan „vjerski“ događaj. Uz taj obred pjevale su se obredne pjesme. Vitomir Belaj u svom djelu *Hod kroz godinu* je nabrojao mnoge, no, ovdje ćemo za primjer istaknuti jednu:

Pisan Vuzem prošao, zelen Juraj došao,

Iza one gore, u to ravno polje.

Darujte ga, darujte,

Juru zelenoga!

Kuda Jura odi, tuda polje rodi.

Nije Jura svaki dan, već u ljetu jedan dan

(Belaj prema Huzjak, 1998: 176).

Vuzem u ovoj pjesmi predstavlja Uskrs koji je prošao i ubrzo nakon je uslijedio sveti Juraj (24. Travnja). Jura dolazi iz daleka: iza one gore, i donosi nam rodnoš vegetacije: kuda Jura odi, tuda polje rodi. U sredini pjesmice naglašava se dio obreda vezan uz darivanje jurjaša: darujte ga, darujte. Pjesma završava stihom koji nam naglašava da je Jurjevo samo

jedan dan u godini (Belaj, 1998: 168-176). Ova pjesma sagledana iz aspekta naše stare vjere predstavlja „rođenje“ Nove godine. Perunov sin Jarilo / Juraj se vraća iz daleka i nosi nam rodnoš vegetacije. Ova narodna pjesma nekoć je bila sveti tekst i pjevala se uz sveti obred koji mi danas doživljavamo samo kao narodni običaj bez sakralnog značaja.

U jurjevskim tekstovima se najavljuje svadba Jurja i Mare. Ta incestna svadba u božanskom svijetu je potpuno opravdana. Ona donosi rodnoš i plodnoš na zemlju, ali samo ako su oboje partnera najvišega roda. Slavenima je najviši bog bio Perun, pa u slučaju da se njegovo dijete uda ili oženi s djetetom bilo kojega drugoga boga, uzelo bi partnera nižega od sebe (Belaj, 1998: 207, 208). „Naime, sveta svadba između božanske djece, između Jurja i Mare postala je prototipom svih svadbi u realnome svijetu. Samo u primjeru da mi ljudi obavimo svadbeni obred onako kako su to činili bogovi u pravrijeme, možemo očekivati i u našem realnom braku plodnoš kakva nam je posvjedočena mitskim događajem.“ (Belaj, 1998: 208). Do te svete svadbe dolazi upravo na Ivanje. Juraj postaje Ivan koji se ženi s Marom. Radoslav Katičić u svom djelu Naša stara vjera donosi zapis ivanjske pjesme s otoka Šipana u dubrovačkom arhipelagu:

*Ide Mare na vodicu,
Ivo za njom na konjicu,
lijepoj Mari govorio:
„Dočekaj me, dušo Mare!
Imam s tobom govoriti.“
Govori mu lijepa Mare:
„Ne mogu te dočekati;
u dvoru mi devet braće,
a deseti u djevojke,
u djevojke vjerenice,
na prozoru majka moja.“*

(Katičić, 2017: 182).

U ovoj pjesmi Ivo pokušava prići Mari, a ona se brani pozivanjem na majku i braću. Katičić dalje u tekstu navodi da se tu mladenci „sparuju“ što vodi svetoj svadbi. Ta sveta svadba odvija se na stablu svijeta. Jedna pjesma s otoka Šipana ju lijepo opisuje:

*Rasla jela u prisoju, zelen bore u osoju.
Jela boru poručuje:
O javore, zelen bore, lijepo ti t'je ukraj vode!
Iz stabra ti voda teče, a iz grana čele lete,*

*A u stabru tvoga duba sjedi jato od goluba.
I ostale sve grančice napunjavu drobne tice;
Na vrhu ti orle sjedi, a daleko očim gleda,
A kad orle krilim trese, zlatne rese sve potrese.
Vitoj jeli umiljeni poručuje bor zeleni:
Bolje tebi, vita jele,
Bolje tebi u prisoju nego meni u osoju,
Tamo ljeti hlad uživaš, a zimi te sunce grije.*

(Belaj prema HNPj, 1998: 255,256).

U ovoj pjesmi su vidljivi mnogi mitski motivi. Npr. stih: na vrhu ti orle sjedi, a daleko očim gleda je odmah prepoznato kao metafora Peruna. Jela se obraća Javoru koji ovdje predstavlja stablo svijeta i kao takav je opisan. Na vrhu zlatne rese na kojima sjedi orao, u središtu stablo u čijem dubu je jato goluba i oko čijih grana pčele lete, a na dnu kod korijena voda teče.

4. Zaključak

Zaključaka na ovu temu možemo izvesti mnogo, premda su to uglavnom više pretpostavke i zapažanja bez čvrstih činjenica. Uzmemo li u obzir vrijeme kada je slavenska mitologija bila ustaljeno i priznato vjerovanje u našem narodu, i tragove, kojih ako ih znamo tražiti, ima zaista mnogo, možemo zaključiti da je to bio izuzetno stabilan vjerski sustav, moguće ne toliko drugačiji od kršćanstva. Vjerojatno bi, da je kršćanstvo bilo mnogo drugačije od slavenske mitologije, ljudima bi trebalo znatno više vremena da se adaptiraju u kršćansku crkvu. No, ono što je u narodima nekoć pripadnicima slavenske mitologije zaista iznimno, a svećenicima u slavenskom svijetu je zadavalo glavobolje dugi niz godina, jest dvovjerve. Skladno preklapanje dviju, naoko potpuno različitih, a opet mjestimično podudarnih religijskih sustava. Monoteizam i politeizam stoljećima rame uz rame. Da to uistinu jest bilo tako, možemo zaključiti po tragovima u usmenoj književnosti koji su se održali sve do danas. Primjerice i danas je ponegdje živo vjerovanje u mitska bića, prenošenje pjesama, igra, brojalice, uspavanka itd., s magijskom podlogom ili motivima praslavenstva, s koljena na koljeno. Taj odraz slavenske mitologije lijepo je prikazan kroz našu usmenu književnost. Vezano uz različite blagdane, znamo različite narodne pjesme koje ne razumijemo u

potpunosti. Kada uđemo dublje u našu staru vjeru sve narodne, odnosno obredne, pjesme počinju imati logičan smisao.

No, s druge strane, propust nastaje u tome što nismo svjesni svoje stare vjere koja je prisutna među nama svakoga dana, što u „praznovjernim“ ritualima i pričama, što u našim običajima i blagdanima. Vjerujem da bi se u školama bi se trebalo više pridavati značaja našoj starini jer bi tako odgajali ljude otvorenog uma svjesne podrijetla i spremne da istraže i posvete se našoj davno zaboravljenoj mitologiji. Ima li običaj koji naučeno ponavljamo smisla bez da znamo što zapravo iza njega stoji? Osobno smatram da nema. Mogu se primijetiti neke strukturne sličnosti kršćanstva i slavenske mitologije. Primjerice, vjera u vrhovnog boga koji je u stalnoj borbi sa zlom, glavna ženska ikona kao zaštitnica obitelji i glavna među ženama, božji sin koji se vraća iz mrtvih i ljudima nosi bolji život, i na kraju jednaka potreba za objašnjenjem neobjašnjivog. Što je mitologiji mit, kršćanstvu je sveta knjiga Biblija. Je li biblijska priča vjerojatnija od mitske? Na svakom je pojedincu odluka u što će vjerovati i hoće li vjerovati ili ne.

Premda je naš današnji kalendar ustaljen, provjeren i organiziran, slavenska je godina možda bila bolje organizirana. Početak i kraj godine, pa tako i prikladni blagdani, kod Slavena prate prirodni tijek, odnosno buđenje i umiranje prirode. Njihovi bogovi svojim životom nužno prate prirodni tijek. Možemo reći da su im božanstva u potpunosti usklađena s prirodom i životnim vijekom, te s činjenicom da njihovi bogovi obitavaju na zemlji.

Najsažetiji zaključak ovog rada bio bi da je ono mitsko i davno još uvijek, tisućama godina kasnije, živo u narodu.

5. Literatura

Belaj, Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing.

Belaj, Vitomir. 2007. *Hod kroz godinu. Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskog mitskog svjetonatora*. 2. dopunjeno izdanje. Zagreb: Golden marketing.

Bošković - Stulli, Maja. "Regionalne crte usmene hrvatske književnosti". *Narodna umjetnost*, vol. 37, br. 2, 2000, str. 151-161.

Bošković - Stulli, Maja. 1960. *Drvo nasred svijeta*. Zagreb: Školska knjiga.

Jakobson, Roman i Pjotor Bogatirjov. 1971. „Folklor kao naročit oblik stvaralaštva“. U: *Usmena književnost. Izbor studija i ogleđa*. Maja Bošković – Stulli, prir. Zagreb: Školska knjiga: 17 – 30.

Katičić, Radoslav. 2017. *Naša stara vjera. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika.

Katičić, Radoslav. "Čudesno drvo." *Filologija*, vol. , br. 45, 2005, str. 47-86.

Murat, Andro. 1996. *Narodne pjesme iz Luke na Šipanu*. Zagreb: Matica hrvatska.

Summary

The reflection of Slavic mythology is first shown through a brief overview of the Slavic gods and their relationships. Furthermore, the main customs that bind to these major gods are shown. These customs still live in folklore today and as such, they are still alive today. This reflection of Slavic mythology is evident in oral literature, so the text shows the most important ritual songs related to these customs. Slavic mythology is a rather broad and abstract field that few scholars in Croatia deal with. Many discoveries are due to Russian scholars and writers from Russian culture. Many facts and ideas about this poorly researched area have yet to be discovered.